

NYELVMŰVELÉS

A nyelvművelés terminológiai problematikája*

1. Bevezetés. A *nyelvművelés* közszó és szakkifejezés is egyszerre. Megítélése megosztó: miközben a társadalmi igény – ha csak a nyelvművelő műsorok hallgatottságát-nézettségét és az oda érkező kérdések, levelek számát vesszük alapul – igen nagy a nyelvművelésre, addig a nyelvtudomány szereplői nem tartják egyöntetűen értékesnek és hasznosnak, vagy akár nem is tartják a nyelvészet részének a nyelvművelést.

Napjainkban érezzük is annak hiányát, hogy a nyelvtudományon belül a nyelvművelés meggyengült, háttérbe szorult, emiatt tevékenysége bizonytalanabbá és szélsőségesebbé vált. A Magyar Tudományos Akadémia 2023/2024-es akadémiai évében két, anyanyelvápoláshoz-nyelvműveléshez szorosan kapcsolódó, e tevékenységek mellett állást foglaló közleménye (W1, W2) a tevékenységhez való tudósi hozzáállás megváltozását sejteti – ennek fényében a nyelvészeti tudománykommunikáció kiemelt szerepet kap.

2023. november 15-én A magyar mint tudományos nyelv – akadémiai vitafórum címmel az MTA honlapján a következőt tette közzé: „A magyar nyelv ápolásának ügye. Ez az a cél, amely 1825-ös alapítása óta a Magyar Tudományos Akadémia egyik legfontosabb küldetése, és ez az a cél, amelynek érdekében az Akadémia most nyilvános vitafórumot indít. A köztestület tagjai között időről időre véleménycsere zajlik a magyar nyelvnek tudományos nyelvként való használatáról. A nyilvános vitafórummal az MTA teret kíván biztosítani annak, hogy a felmerülő javaslatok, szempontok, érvek és ellenérvek a szélesebb tudományos közösség előtt is ismertté váljanak” (W1). 2024. június 21-én pedig az anyanyelvi nevelés fontossága mellett köteleződétt el az MTA Az I. Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának állásfoglalása az anyanyelvi nevelés jelentőségéről című közleményével (W2).

A nyelvműveléssel kapcsolatos szakmai viták alapjául az szolgál, hogy nincs a nyelvművelésnek egységes, a szakma egésze általa elfogadott definíciója. Egyesek szűkebb, mások bővebb tevékenységet értenek alatta. Tanulmányomban hely hiányában nem vállalkozom a nyelvművelés fogalmának részletes történeti áttekintésére, pusztán arra törekszem, hogy a nyelvművelés terminológiai rendszerének újraértelmezésére kísérletet tegyek.

2. A *nyelvművelés* szó köznyelvi használata. A *nyelvművelés* szó közszoói és terminusi minőségben is jelen van anyanyelvünkben. Ez megnehezíti a definíció pontosítását, valamint (szinte) lehetetlenné teszi a terminusváltást is, ugyanis a köznyelvben a *nyelvművelés* elterjedt, ismert kifejezés.

Az ÉKsz.¹ így határozza meg a nyelvművelést: „Az anyanyelvi műveltség terjesztése a nyelvhelyesség elveinek a nyelvhasználatban való érvényesítése végett.” A definíció a nyelv (a grammatika) felől közelíti meg a nyelvhasználatot, hiszen a nyelvhelyesség

* Köszönöm doktori témavezetőmnek, Vladár Zsuzsa tanárnőnek az írásom elkészítéséhez nyújtott tanácsait.

elveinek érvényesítése a nyelvművelés terjesztési tevékenységének célja. Az ÉKsz.² a nyelvművelés közszoói definícióját adja meg: „az anyanyelvi műveltség terjesztése. A nyelvhelyesség elveinek a nyelvhasználatban való érvényesülését segítő szervezett tevékenység.” A közszoói jelentés a társadalom, a nyelvhasználó felől közelíti meg a kifejezést, középpontjában a terjesztés és a (segítő) szervezett tevékenység áll. A két értelmező szótár meghatározása között egyértelműen érezhető a nyelvművelésen belüli paradigma-váltás: az ÉKsz.¹ szövege a grammatikaközpontú nyelvművelés szemléletében íródott (l. BÁRCZI 1974), míg az ÉKsz.² az emberközpontú nyelvművelés értékvilágát közvetíti (l. LŐRINCZE 1980), amelyre később a nemzetközpontú nyelvművelés épül (l. GRÉTSY 1993). A szótárírók szemléletmódváltása tehát tetten érhető, azt viszont nem tudjuk, hogy a mindenkori nyelvhasználói közösségen belül is beállt-e ez a váltás.

3. A nyelvművelés mint terminus. A nyelvművelő tevékenység végigkíséri a kultúrtörténetet egészen az antikvitástól – ott még csak főként a retorikában tárgyalt stílisművelés formájában –, s igen hamar megjelent a hazai kultúrában is. A kancelláriai írásbeliség kialakítása már a 12–13. század fordulóján magával hozta a magyar nyelv egységesülésének igényét. Erre épült rá a reformáció anyanyelvűsítési törekvése, majd a 18. század végén előtérbe került a nemzeteszmény gondolata, amelyben a magyar nyelv mint a nemzeti identitás egyik fő eleme jelent meg. A mai értelemben vett nyelvművelés kezdete pedig SIMONYI JÓZSEF és körének tevékenységéig vezethető vissza. A folyamattal többször is foglalkozott a szakirodalom (lásd összefoglalóan a Retorikai lexikon *nyelvművelés és retorika* címszavát: ADAMIK szerk. 2010, illetve PÖLCZ 2021), hiszen a jelentős történeti háttér „megágyazza” a magyar nyelvművelés társadalmi jelenlétét és elismertségét, illetve magyarázza a más nemzetekhez képest érzékelhető egyediségét is. Dolgozatomban csupán néhány évtizeddel ezelőttre, az iskolákban és a nyelvi tanácsadásban manapság is gyakran használt Nyelvművelő kézikönyvig (NyKk.) tekintek vissza, és mutatom be a legfontosabb definíciókat.

A Nyelvművelő kézikönyv 2. kötete (1985: 349–352) ugyanis részletes szaknyelvi definíciót ad, utalva az ismeretterjesztésre és az alkalmazott nyelvtudományra is: „1. Nyelvművelésnek nevezzük az alkalmazott nyelvtudománynak azt az ágát, amely a nyelvhelyesség elvei alapján, a nyelvi műveltség terjesztésével igyekszik segíteni a nyelv egészséges fejlődését (ÉrtSz.). 2. A nyelvművelés célja és tartalma nem örök és változatlan, hanem idő és hely függvénye; legidőszerűbb feladatait mindig az adott társadalom szükségletei határozzák meg.” Ilyennek vélik a szócikk szerzői a 19. század első felében a szókincs-bővítést, a második felében viszont a nyelvújítás túlzásainak „nyesegetése”, a természetes nyelvhasználathoz való visszatérés a jellemző. A 20. század utolsó harmadában pedig a nyelv árnyalása a cél a kommunikációs sikeresség érdekében – középpontjában az emberrel. A szótári leírás a nyelv önálló fejlődését elismeri, a nyelvművelést viszont azt segítő folyamatként fogja fel, a terjesztés mint módszer itt is kulcsszóként jelenik meg. Az alkalmazott nyelvészet ágának tartja a nyelvművelést a szócikk, és fontos kiemelése, hogy ez a tevékenység – mint alkalmazott tudomány – mindig változik, történeti hely és idő függvénye, a mindenkori társadalmi igényekhez igazodik. A grammatika- és emberközpontú szemléletmódváltás mellett tapasztalható, hogy a normaalakítás helyett egyre inkább a nyelvi ismeretterjesztés irányába tolódik el a nyelvművelés alatt értett tevékenység fókusza (KEMÉNY 2007: 36; MINYA 2005).

Az Alkalmazott nyelvészeti kisszótár is tartalmazza a *nyelvművelés* címszót, ugyanakkor szigorú kritikát fogalmaz meg azzal kapcsolatban, és inkább árnyoldalait, a terjesztés esetleges káros hatásait, a stigmatizációt, a nyelvi babonák terjesztését emeli ki (LADÁNYI–HRENEK szerk. 2019: 117). A tevékenységet itt is az alkalmazott nyelvészet körébe sorolják (a szótár címéből adódóan), a terjesztés mint tevékenységi forma kerül a definíció középpontjába, de annak főleg negatív következményeit hozza fel példaként, a nyelvművelés értékes oldalát nem jeleníti meg. Az ismeretterjesztő tevékenység feladata pedig éppen ennek ellenkezője: hogy a naiv (laikus) vélekedéseket, nyelvi babonákat leleplezze (I. SZEPESY 1986), pontos, tudományosan megalapozott ismereteket közérthetően adjon át. De képes arra is felhívni a figyelmet, hogy a nyelv mindenkinek a sajátja is, így egyéni érzelmeink, ízlésünk befolyásolja a nyelvről alkotott képet és a nyelvhasználatot. Ezzel együtt ideális esetben nyelvi toleranciára nevel (BLANKÓ 2023).

ZIMÁNYI ÁRPÁD tágabb és szűkebb értelemben is definiálja a nyelvművelést: „a nyelvművelés tágabb értelemben a nyelv életébe való tudatos beavatkozás, szűkebb értelemben a nyelvi műveltség terjesztése” (ZIMÁNYI 2011: 253). Itt már a valamelyest „markásabb” *beavatkozás* szóval találkozhatunk, amely a nyelvi változások „segítésével” azonosítható. Megjelenik e definícióban is a terjesztés és tudatosság (szervezettség) követelménye. ZIMÁNYI kiegészítve, részletezve meghatározását, megadja a nyelvművelés főbb területét is: iskolai; közéleti; publicisztikai (sajtó, rádió, televízió); írói (Kosztolányi, Karinthy); amatőr (laikus, dilettáns); mozgalmi (versenyek, táborok) (ZIMÁNYI 2011: 254) – itt tehát a publicisztikai nyelvművelés azonosítható leginkább a nyelvi ismeretterjesztéssel. A felosztás azért problematikus, mert az amatőr (laikus, dilettáns) nyelvművelést egy kategóriának veszi, miközben a szaktudás hiánya időnként jellemzi az előtte felsorolt fórumok nyelvművelő tevékenységét is.

Hasonlóan vélekedik LANSTYÁK ISTVÁN, aki így osztja fel a nyelvművelés területeit: „1. akadémiai, 2. iskolai, 3. közéleti-publicisztikai, 4. írói, 5. mindennapi vagy amatőr, 6. mozgalmi nyelvművelés” (LANSTYÁK 2009: 21). LANSTYÁK mindezt összefüggésbe hozza a nyelvalkítás-konceptiójával, amelyben „a nyelvalkítás olyan metanyelvi tevékenység, melynek célja meglévő vagy jövőbeli beszéléstermékek (diskurzusok) nyelvi megvalósulásának tudatos befolyásolása vagy magának a gondolati valóságként létező nyelvi rendszernek, ill. az abban található elemeknek a megváltoztatása, azaz hagyományosan fogalmazva nyelvi változások előidézése” (LANSTYÁK 2018: 20). LANSTYÁK is elismeri a tevékenység szükségességét, hiszen a nyelvi problémát, amely a tevékenység középpontjában áll, valamilyen kellemetlen érzés, kommunikációs zavar okozza, ami lehet eseti vagy típusprobléma is, de mindenképpen feloldásra szorul (LANSTYÁK 2018: 181). Ugyanakkor a nyelvművelés nemcsak nyelvi problémákkal foglalkozik; a nyelvi ismeretterjesztés, a nyelvi sokszínűség és a stílusgazdagság felmutatása átlépi a meglévő formák közötti választás lehetőségének felkínálását.

Ha tehát csak a nyelvi ismeretterjesztést vesszük figyelembe, szintén láthatjuk, hogy annak is több színtere van: 1. a hangzó, klasszikus médiában való ismeretterjesztés (televízió, rádió); 2. az újmédiában, a közösségi oldalakon való ismeretterjesztés (podcast, vlog, poszt stb.); 3. az írott (nyomtatott vagy online) sajtóban való ismeretterjesztés; 4. személyes előadásokon, szalonokon történő ismeretterjesztés. Míg történetileg az előadások tartása, illetve az írott sajtóban történő nyelvi ismeretterjesztés a legrégebb, mára a tele-

víziós-rádiós nyelvi ismeretterjesztés terjedt el, az újmédiában és a közösségi oldalakban rejlő lehetőségeket még nem használja ki a nyelvművelés kellően (BLANKÓ 2023).

BALÁZS GÉZA a nyelvművelést tágabb keretben értelmezi: a nyelvpolitika (nyelvi tervezés) része a nyelvgeopolitika, annak alkotóeleme a nyelvstratégia, és azon belül helyezi el a nyelvművelést, s annak további leágazása a laikusok nyelvvédelmi tevékenysége (BALÁZS 2001: 14). A nyelvművelést „tudományos, az adott nyelv hagyományaira alapozott, antropológiailag, szociálpszichológiailag és szociolingvisztikailag meghatározott tevékenységnek” tartja (BALÁZS 2001: 14).

Találkozhatunk viszont olyan meghatározással is, amely szerint a nyelvművelés szűkebb értelemben kezelendő, a nyelvtan magyarázásának tekinthető: a nyelvművelés „a nyelvtan magyarázása, közkinccsé tétele, és eközben az érthetőség kommunikációs céljait szolgálja” (ADAMIKNÉ 2020: 14). Noha ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA rendkívül leszűkíti a nyelvművelés tevékenységét, ebben is fellelhető az ismeretterjesztés („közkinccsé tétel”) gesztusa.

EÖRY VILMA a nyelvművelés céljául azt jelöli ki, hogy „a tudomány eredményeire építve a célszerű nyelvi viselkedést segítse, és egy differenciált és folyton mozgásban lévő, mégis egységes nyelvi kultúrát képviseljen.” (EÖRY 1997: 70) – azaz a célszerűséget, a gyakorlatiasságot helyezi a tevékenység középpontjába.

Szintén árnyalja a nyelvművelést, hogy a nyelvi tanácsadás is annak része (a nyelvi ismeretterjesztés egy formája). Nyelvi tanácsadásnak „olyan interakciókat nevezhetünk, amelyekben egy a nyelvhasználatot érintő problémával kapcsolatos tanácsadás valósul meg” (JAKAB 2023: 21). A tanácsadás társas érintkezések során rendszeresen előforduló cselekvéstípus (MACGEORGE – VAN SWOL 2018), összetett társas cselekvésnek tekinthető (I. TÁTRAI 2017). Nyelvi tanácsadást bárki végezhet, hiszen mindenki rendelkezik az általa beszélt nyelvről információkkal, tapasztalatokkal, azonban ha ez szervezett keretek között, intézményileg jelenik meg, akkor nyelvészetileg képzett szakember végzi (LUDÁNYI et al. 2022: 77–78). Ebben a folyamatban a hétköznapi nyelvhasználók észlelnek egy nyelvi problémát, majd a nyelvi tanácsadó választ – tanácsot – ad a felmerülő kérdésre, a nyelvi probléma megoldására (NEKVAPIL 2009: 6 alapján LUDÁNYI 2020: 318; LANSTYÁK 2018: 159–202; JAKAB 2023: 19). Így tehát a nyelvi tanácsadás beszédaktusnak tekinthető, hiszen kommunikációs cselekvést hajt végre (teljesít be) a tanácsadó (I. AUSTIN 1999; SEARLE 2009; CSONTOS–DÉR 2018). A tanácsadásban meghatározó a tanácsadó intézmény tekintélye és szakmai relevanciája is (KOPECKÝ 2022). A tanácsadó és az ismeretterjesztő tevékenységre jóval széleskörűbb tudománykommunikációs lehetőségek lennének, amelyek nincsenek kihasználva (I. VESZELSZKI 2022).

E felsorolás mutatja, hogy milyen összetett tevékenységről van szó, ugyanakkor a különböző személyek által, különböző fórumokon és különböző célközönség számára végzett tevékenység nem kezelhető teljesen egyként, hiszen jelentős eltérések vannak a különböző kategóriák szemléletmódja és módszertana között is.

Tovább nehezíti a nyelvművelés megítélését, hogy különböző terminusokat szinonimaként használnak rá: *nyelvápolás*, *nyelvgondozás*, *nyelvvás*, *nyelvőrzés*, de megjelennek széleskörűbb jelentéssel a *nyelvtervezés* (vagy *nyelvi tervezés*), a *nyelvalakítás*, a *nyelvmenedzsment*, a *nyelvstratégia*, a *nyelvgeopolitika* és a *nyelvpolitika* szakkifejezések is (HELTAINÉ 2007: 15). Ezek „társai” a nyelvművelésnek, de jelentésük nem fedi le teljesen egymást.

4. Nyelvművelés más nemzeteknél. HYMES a nyelv és a társadalom kölcsönhatásáról szóló modellje szerint (HYMES 2001: 458) a társadalmi és a nyelvi változások folyamatosan hatnak egymásra, és éppen ezért a művelt kultúrákban van valamiféle nyelvművelő tevékenység, amely a társadalom és a nyelvtudomány közötti hidat jelenti, az anyanyelvről való reflektív gondolkodás igényét erősíti.

FODOR ISTVÁN nyelvművelésről szóló soraiban arra utal, hogy „minden országban, minden nemzeti közösségben, amelynek kultúráját közös irodalmi nyelv tartja össze, az egyszersmind eszményt jelent a beszélők számára, normát, amelyhez mindenki hozzáigazítja saját beszédmódját, s amely minden fogalmazási, helyesírási kérdésben döntőbíró. [...] A legtöbb országban tudományos intézmények és szervek működnek, amelyeknek az a feladatuk, hogy az irodalmi nyelv tekintélyét óvják, tisztaságára vigyázzanak.” (FODOR 2001: 210.) Ebből is látható, hogy bizonyos országokban pusztán az irodalmi nyelv a nyelvművelés tárgya. FODOR hozzáteszi azt is, hogy hozzánk hasonlóan régóta foglalkoznak más országokban is a nyelvművelés ügyével, megjelennek folyóiratok, kötetek, rendszeresek a konferenciák a témában. A nyelvművelés iránti társadalmi igény viszont korszakonként és országonként változik (FODOR 2001: 211). FODOR azt is leírja, hogy a túlzott purizmus, az idegen szavak elleni küzdelem „az irodalmi nyelvek fejlődésében, hol erősebben, hol gyengébben, mindig jelen van.” (FODOR 2001: 210).

LANSTYÁK néhány konkrét példát hoz: a csehben *jazyková kultura*, a szlovákban *jazyková kultúra*, a németben *Sprachkultur*, a svédben *språkvård* néven ismert hasonló tevékenység. Ezeknek a neve is mutatja, hogy inkább a beszédkultúrát, a beszélt nyelv helyességét (~ nyelvhelyességet) fedik le ezek a terminusok, normaként pedig az irodalmi nyelv áll ennek középpontjában. Ugyanakkor arra is rávilágít, hogy az angolszász területeken nincs hagyománya hasonló tevékenységnek, leginkább a *language cultivation* kifejezéssel azonosítható (LANSTYÁK 2009: 18). Korábban NAGY L. felhívja a figyelmet arra, hogy a magyar nyelvművelés és az angol *language cultivation* átfogó tekintetben megfeleltethető egymásnak (NAGY L. 1998: 236), noha a tevékenység nem pontosan ugyanaz. Ezt a hiányt húzza alá, hogy az angol–magyar nyelvészeti szakszótár (PORKOLÁB–FEKETE 2021) nem tartalmaz a nyelvműveléshez szorosan kapcsolható kifejezést.

Az Európai nyelvművelés című kötet azt hivatott bizonyítani, hogy az európai kultúrnyelvek történetében a nyelvművelés – ha a más történelmi múlt miatt nem is a hazai értelemben – jelen volt és van (BALÁZS–DEDE szerk. 2009). A 39 nyelvre kiterjedő (BALÁZS–DEDE szerk. 2009: 18) kötet gazdag példatár és bizonyítéka európai nyelvművelésünk fontosságának. Ugyanakkor érzékelhető az is, hogy a magyar nyelvművelés jóval szélesebb körű, mint más nemzeteké. A legtöbb nemzetben a nyelvművelés a nyelvi ismeretterjesztésre, esetleg a helyes kiejtés fontosságának terjesztésére, illetve az új szavak megalkotására és elterjesztésére terjed ki. A nyelvművelésnek nincsen ilyen mély kulturális beágyazottsággal rendelkező példája más országban.

Érdemes felfigyelni arra, hogy a tudományos akadémiákat nagy számban a nyelvek „kigyomlálására”, „megtisztítására” alapították – az 1582-es alapítású Accademia della Cruscával kezdve a francia (1635), a spanyol (1713) és a svéd (1786) akadémiákon át a magyarig (1825) (HAUGEN 1998: 18). Tehát a nyelvművelés az európai kultúrnyelveteknél tudománytörténeti jelentőséggel bír(t).

Ideillőnek tartom azt a megállapítást VLADÁR ZSUZSÁTÓL, amely szerint a nyelvtudomány történetét sokszor arra a fejlődési vonulatra korlátozták, amelynek csúcán a ma

uralkodó európai-amerikai nyelvészet áll, és elsikkad az a tény, hogy a nyelvleírás [és így a nyelvművelés is – B. M.] nem tekinthető egyetlen út szemszögéből (C. VLADÁR 2016: 9). A hazai nyelvtudománynak és a nyelvművelésnek is tehát olyan hagyományai vannak, amik nem illeszthetők be, még csak nem is hasonlíthatók más nemzetek hasonló nyelvi tevékenységeihez.

5. A nyelvi tervezés meghatározása a nyelvműveléshez viszonyítva. A hazai nyelvtervezés-definíciók gyakran a nyelvművelés viszonyrendszeréből tekintenek a nyelvi tervezésre – így tehát definícióknak egyszerre eleme a nyelvművelés és a nyelvi tervezés is. Olykor rész-egész viszonyban, máskor pedig az egymással szemben álló jellemzőiket emelik ki. A Nyelvi fogalmak kiszótára így értelmezi a nyelvművelést (KUGLER–TOLCSVAI 2000: 181): „az alkalmazott nyelvtudomány egy ága, a nyelvi tervezés része, amely a nyelvi helyesség feltételeit és formáit vizsgálja és rögzíti, továbbá terjeszti a nyelvközösség tagjai között”. A definíció mögött felsejlik TAULI gondolata, miszerint a nyelvi tervezés sem nélkülözi az ismeretterjesztés kérdését, ugyanis azt, hogy milyen nagy társadalmi funkcióval bír a nyelvi tervezés, az is mutatja, hogy az emberek milyen nagy érdeklődéssel bírnak a nyelvi kérdések iránt (TAULI 1974: 49). A meghatározás tehát a nyelvi tervezés részének, altevékenységének tekinti a nyelvművelést, igaz, a nyelvhelyességi kérdések vizsgálatára és terjesztésére szűkíti feladatkörét. TOLCSVAI NAGY a nyelvi tervezés fogalmát kezdi használni a „korábbi” nyelvművelés kifejezés helyett, tágabb keretbe ágyazva azt: „a nyelvi tervezés tehát kiterjesztett értelmű nyelvművelés, a nyelvbe és a nyelvközösség nyelvi értékrendjébe való olyan tudatos beavatkozás, amely nem csupán az adott nyelvi rendszer sajátosságait, történeti jellegzetességeit tartja számon, hanem azokat a nyelvközösségi, társadalmi és szociokulturális tényezőket, valamint történeti folyamatokat, amelyek magának a nyelvi tervezésnek, nyelvi folyamatok (lehetséges) irányításának közvetlen, részben hasonló módon leírható, vizsgálható, értékelhető és tervezhető kontextusát adják” (TOLCSVAI szerk. 1998: 7). Később TOLCSVAI NAGY meg is fogalmazza programját, miszerint a nyelvművelésnek át kell alakulnia nyelvi tervezéssé (1998: 262), ugyanakkor nem veti el a kifejezés használatát, sokkal inkább a *nyelvművelés* szó ’nyelv(helyesség)i ismeretterjesztés’ jelentésére szűkítését javasolja (KUGLER–TOLCSVAI 2000: 181).

Megerősíti a Műhelytanulmányok a nyelvművelésről című kötet előszava (DOMONKOSI–LANSTYÁK–POSGAY szerk. 2007: 7), hogy a nyelvművelés minden tevékenységét nem lehet elvetni, hanem azt újra kell értelmezni. A nyelvművelés nyelvi tervezéssé alakulása ugyanis nem történt meg: a nyelvi tervezés nem vette át a nyelvművelés fórumainak használatát, a nyelvművelés pedig leszűkül, nem építette be szemléletmódjába és módszertanába a nyelvi tervezést.

A nyelvművelés és a nyelvi tervezés szoros összefüggését SÁNDOR KLÁRA is elismeri: a nyelvtervezés legáltalánosabban vett meghatározása, miszerint a nyelvtervezés a nyelv életébe való tudatos beavatkozás, a nyelvművelésre is ráillik, a két fogalom alapjában megfeleltethető egymásnak, a nyelvművelés tevékenysége a nyelvtervezés lépéseivel többé-kevésbé azonosítható (SÁNDOR 2006: 979). Komoly kritikákat megfogalmazva, de hozzáteszi azt is, hogy nyelvi ismeretterjesztésre Magyarországon szükség van, mert keveset tudnak az emberek arról, mivel is foglalkozik a nyelvészet (SÁNDOR 2006: 991). A nyelvi tervezést konfliktuskezelésként is fel lehet fogni, hiszen a nyelvek-nyelvváltozatok

és használói közötti feszültséget csökkenti (HAARMAN 1998: 84). Mindezzel együtt a nyelvtervezés végső döntését a nyelvhasználó hozza: elfogadja-e a nyelvtervezés során létrejött nyelvi változásokat vagy sem, bekerülnek-e ezek a nyelvbe (SÁNDOR 2006: 969). SÁNDOR véleménye rávilágít arra, hogy valamiféle nyelvművelő-nyelvi ismeretterjesztő tevékenységre szükség van, amelyet ő a nyelvi tervezés elméleti keretrendszerében határoz meg.

Érdeemes néhány külföldi nyelvi tervezési modellt összevetni a hazai nyelvművelés felfogásával. A legátfogóbb definíció a nyelvi tervezésre talán GORMANÉ: „Leghelyénvalóbb a nyelvtervezést olyan összehangolt és együttes cselekedetnek tekinteni, mely a nyelv helyesírási, nyelvtani, lexikális és szemantikai tulajdonságának kiválogatására, kodifikálására és esetenként kidolgozására, majd az így kapott egyezményes nyelvi anyag elterjesztésére hivatott.” (GORMAN 1973: 73.) E folyamatnak tehát a legmagasabb lépcsőfoka a nyelvi ismeretterjesztő tevékenység, amely Magyarországon a nyelvműveléshez köthető.

HAUGEN 1983-ban felállított nyelvtervezési modellje szerint a nyelvi tervezés lényegét a társadalom felől a státusztervezés, a nyelv felől a korpusztervezés adja (HAUGEN 1983). Az első lépés a státusztervezésen belül a kiválasztás: a problémakijelölés, valamint a normák helyzetének tervezése. A második lépés a kodifikáció, ami a korpusztervezés körébe tartozik, három fő területe a grafizáció, a grammatikáció és a lexikáció. A harmadik lépés a státusztervezésen belül elhelyezkedő elterjesztés, amely a javítást és az értékelést vonja maga alá. A negyedik, korpusztervezési lépcsőfok pedig a kidolgozás: a szókincs bővítés és a stilisztikai fejlesztés tartozik ide (HAUGEN 1983 alapján). E modell a nyelvműveléssel is rokonítható: valamilyen nyelvi problémát jelöl ki, azt kodifikálja, majd elterjeszti a kodifikált változatot, ezzel bővítve a szókincset és fejlesztve a stílust.

NEUSTUPNÝ és JERNUUD modellje problémák és folyamatok egymásra épülését, egymásra hatását helyezi figyelme középpontjába. Az első problémát a szelekció jelenti, amelyre a politikai döntések jelentenek választ. A második problémát a stabilitás kérdése adja, amelyet a kodifikáció oldhat fel. A harmadik problémát a kibővítés jelenti, amelyet a kidolgozás egészít ki – ez már erősen kapcsolódik a nyelvművelő tevékenységhez, ahogyan a negyedik problémához, a differenciáláshoz társuló folyamat, a művelés is (JERNUUD–NEUSTUPNÝ 1987).

A jól működő nyelvművelésnek ezen modellek minden lépcsőfokát végig kellene járnia ahhoz, hogy munkája teljes, átfogó és hatékony legyen. Ugyanakkor a fenti definíciókból is látható, hogy a nyelvművelés és a nyelvi tervezés egymáshoz való viszonya a meghatározások szintjén is bizonytalan, ellentétük nincsen feloldva, így a külön terminus nem egyszerűsíti, hanem tovább nehezíti a pontos definiálást.

6. Érvék a nyelvművelés kifejezés használata mellett. A *nyelvművelés* terminus használata mellett szól – legfőbb érvként – a szó laikus körökbeli ismertsége: a *nyelvi tervezés*-sel, *nyelvmenedzsment*-tel stb. ellentétben a *nyelvművelés* műszó része a magyar köznyelvnek (LUDÁNYI 2019: 98). A nyelvművelés mint fogalom, jelentős múltjával együtt a magyar társadalomban önálló értelemmel és erővel bír (tekintélye, „brandje” van) – egy újabb fogalom bevezetése, elterjesztése zavart keltene, és igen hosszú ideig nem tudná átvenni a jelenleg használt *nyelvművelés* kifejezés helyét.

A kifejezés használata mellett vagyok annak ellenére, hogy tisztában kell lennünk vele: a szóra „tapadt” a mai szemléletünkhöz nem igazodó „túlhelyesbítő”, nyelvvédő, stigmatizáló szemléletmód is, amelynek örökségét a nyelvművelés maga mögött hagyta,

de azt sokan máig e kifejezéshez kötik. Hiszen a nyelvművelés körüli viták legtöbbször alapja a nyelvművelés tevékenységeinek összehasonlítása a laikus nyelvművelők (nyelvvédők) által megfogalmazott, nyelvi-politikai ideológiáktól sem mentes állításokkal, nyelvművelő tevékenységgel, ugyanis a nyelvművelés körüli viták sokszor ürügyet és fórumot szolgáltak a politikai színezetű vitákhoz is (HELTAINÉ 2007: 15). Ez a jelenség a nyelvművelés történetét végigkísér(t)i (NÉMETH G. 1960). CSERESNYÉSI LÁSZLÓ így összegzi e kérdést: „Az ismert sztereotípa szerint a nyelvművelés hívei a konzervatív, nemzeti érzésű magyar emberek, akik aggódnak nyelvünk és kultúránk jövőjéért [...]. A nyelvművelés ellenfelei viszont kozmopoliták és liberálisok, netán baloldaliak, akik nem igazán értik a nyelv és kultúra egységének a jelentőségét.” (CSERESNYÉSI 2004: 99). Véleményem szerint a nyelvművelés politikai leegyszerűsítése a tudományterület és a közművelés szempontjából is rendkívül káros. A korábbi preskriptív, tiltó, egységesítő szemléletre reflektáló, éppen ezért mára alapját veszített, gyakran egyoldalúan ideologizált vélemények éppen olyan károsak, mint a preskriptív nyelvművelés.

Saját felfogásomban a *nyelvművelés* terminus alatt összetett tevékenységet érthetünk, amelynek része a tudományosság. A szaktudományi értelemben az alkalmazott nyelvtudomány részeként, a nyelvtudomány (a szociolingvisztika, a grammatika, a stilisztika, a pragmatika stb.) eredményeire építve reflektál a nyelvhasználati kérdésekre (a nyelvi ismeretterjesztés, a nyelvi tanácsadás és a nyelvmenedzsment részeként). Ismeretterjesztői (nyelvművelői) tudományos cikkeket, köteteket készítenek, előadásokat tartanak, tanácsadást folytatnak – céljuk az anyanyelvi műveltség közvetítése, a nyelvhasználók által felvázolt nyelvi problémák megoldása. A nyelvművelés feladata az is, hogy a tudományok anyanyelvi szaknyelvét fejlessze, támogassa.

Ugyanakkor a nyelvművelésnek sokkal szélesebb körű kulturális küldetése is van. Ez már bizonyos tekintetben ki is lép az alkalmazott nyelvészet köréből, hiszen magába foglalja a mozgalmi nyelvművelést, az iskolai nyelvművelést (anyanyelvi nevelést), a publicisztikai nyelvművelést. A nyelvművelő tevékenység során a nyelv mint pozitív érték, mint a nemzeti identitás alappillére jelenik meg, szorosan összekapcsolódva az irodalom, a történelem és a művészetek, valamint az egyéb kulturális területek kérdéseivel. Ebben az értelemben a nyelvművelés az anyanyelvi kultúrát, illetve az általános kultúrát is közvetíti (terjeszti). A nyelvművelés széleskörű értelemben vett célja egyrészt az anyanyelvi kultúra, a nyelvi műveltség ismereteinek közérthetőbb, szélesebb körben való terjesztése, valamint a tudatos nyelvhasználatra való figyelem felhívása (nyelvi norma és normák, nyelvszokások és azok változó voltának ismertetése), másrészt a szókincs bővítése, gazdagítása (ajánlások a nyelvhasználók számára). Ezen kívül a nyelvművelés egyre inkább kiegészül – gyakorlati jellegének erősödése miatt – a kommunikáció, a stílus igényességének kérdésével, és ezzel együtt a nyelvi illem problémakörével. A nyelvművelés így a bölcsészettudomány, azon belül is az alkalmazott nyelvészet, a művészetek, a kommunikációtudomány és a médiatudomány közös metszéspontján helyezkedik el, ugyanis céljai elérése érdekében sokszor az irodalom, a színház, a média stb. fórumait és eszköztárát is bevonja. Ez (is) okozza, hogy az írói (művészi) nyelvművelés és a laikus nyelvművelés nagy hagyománnyal bír, a legjobb szándék szüli, de nem mindig megfelelő szakértelemmel, tudományos megalapozottsággal végzik, s éppen ezért nem minden esetben hasznosak a nyelvművelés számára.

Véleményem szerint a Magyar Tudományos Akadémia fent idézett közleményei is azt erősítik, hogy tudatos, korszerű „anyanyelvőpoló” (nyelvművelő) tevékenységre szükség van, és az akadémiai szereplőket is ennek folytatására buzdítják annak értelmében, hogy a tudomány nyelve továbbra is a magyar maradjon, valamint hogy a minőségi anyanyelvi nevelésnek köszönhetően a fiatalok beszéd- és íráskultúrája, anyanyelvi kompetenciája kellően erős legyen. A nyelvtudomány társadalmi szolgálatba állításának növelése érdekében mindehhez a nyelvtudományon belüli kompromisszum szükséges a nyelvművelés újradefiniálásához, valamint a nyelvi tervezésen belüli helyének meghatározásához, tudatos programjának megvalósításához.

Kulcsszók: nyelvművelés, terminológia, közszó, terminus, definíció.

Hivatkozott irodalom

- ADAMIK TAMÁS szerk. 2010. *Retorikai lexikon*. Kalligram Kiadó, Pozsony.
- ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA 2020. Mi a nyelvművelés? In: ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA, *Az ősi szó nyomában. Nyelvhelyességi írások a harmadik évezred elejéről*. Az ékesszólás kiskönyvtára. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 13–18.
- AUSTIN, J. L. 1990. *Tetten ért szavak*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BALÁZS GÉZA 2001. *Magyar nyelvstratégia*. Magyarország az ezredfordulón. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- BALÁZS GÉZA – DEDE ÉVA szerk. 2009. *Európai nyelvművelés. Az európai nyelvi kultúra múltja, jelene és jövője*. Inter Kht. – PRAE.HU, Budapest.
- BÁRCZI GÉZA 1974. *Nyelvművelésünk*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- BLANKÓ MIKLÓS 2023. Levélírói profil- és attitűdvizsgálat az Édes anyanyelvünk című rádióműsor hallgatói leveleiben. *Magyar Nyelv* 119: 335–345. <https://doi.org/10.18349/magyar nyelv.2023.3.335>
- CSERESNYÉSI LÁSZLÓ 2004. *Nyelvek és stratégiák[.] avagy a nyelv antropológiája*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 37. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- CSONTOS NÓRA – DÉR CSILLA ILONA 2018. *Pragmatika a magyar mint idegen nyelv oktatásában*. Károli Könyvek. Jegyzet. Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan Kiadó, Budapest. <https://doi.org/10.56037/978-963-9808-93-5>
- ÉKsz.¹ = *Magyar értelmező kéziszótár*. Szerk. JUHÁSZ JÓZSEF – SZÓKE ISTVÁN – O. NAGY GÁBOR – KOVALOVSKY MIKLÓS. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.
- ÉKsz.² = *Magyar értelmező kéziszótár*. Főszerk. PUSZTAI FERENC. 2., átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.
- DOMONKOSI ÁGNES – LANSTYÁK ISTVÁN – POSGAY ILDIKÓ szerk. 2007. *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 71. Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó, Dunaszerdahely–Budapest.
- EÖRY VILMA 1997. Nyelvészet és nyelvművelés Magyarországon. *Nyelvünk és Kultúránk* 27. évf., 97. szám, 70–74.
- FODOR ISTVÁN 2001. *Mire jó a nyelvtudomány? Nyelv és élet*. Balassi Kiadó, Budapest.
- GRÉTSY LÁSZLÓ 1993. Nemzetközponitú nyelvművelés. *Magyar Nyelvőr* 117: 402–404.
- GORMAN, THOMAS P. 1973. Language allocation and language planning in a developing nation. In: RUBIN, JOAN – SHUY, ROGER eds., *Language Planning. Current Issues and Research*. Georgetown University Press, Washington. 72–82.
- HAARMAN, HARALD 1998. Nyelvi tervezés egy általános nyelvelmélet fényében: módszertani keret. In: TOLCSVAI NAGY szerk. 1998: 67–86.

- HAUGEN, EINAR 1983. The implementation of corpus planning. In: COBARRUBIAS, JUAN – FISHMAN, JOSHUA eds., *Progress in language planning. International perspectives*. Mouton, Berlin – New York – Amsterdam. 269–289.
- HAUGEN, EINAR 1998. Nyelvészet és nyelvi tervezés. In: TOLCSVAI NAGY szerk. 1998: 11–29.
- HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET 2007. A nyelvművelés fogalma és tereimái. In: DOMONKOSI–LANSTYÁK–POSGAY szerk. 2007: 13–26.
- HYMNES, DELL 2001. A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata. In: PLÉH CSABA – SÍKLAKI ISTVÁN – TERESTYÉNI TAMÁS szerk., *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Osiris Kiadó, Budapest. 458–469.
- JAKAB DOROTTYA 2023. A beszédcselekvés-érték jelölésének lehetséges gyakorlatai az intézményes nyelvi tanácsadásban. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 23/2: 19–35.
- JERNUDD, BJÖRN H. – NEUSTUPNÝ, JIŘÍ V. 1987. Language planning: for whom? In: LAFORGE, LORNE ed., *Actes du Colloque international sur l'aménagement linguistique / Proceedings of the International Colloquium on Language Planning*. Les Presses de L'Université Laval, Québec. 69–84.
- KEMÉNY GÁBOR 2007. Nyelveírás – nyelvművelés – stilsztika. In: DOMONKOSI–LANSTYÁK–POSGAY szerk. 2007: 33–37.
- KOPECKÝ, JAKUB 2022. Divergent interests and argumentation in Czech Language Consulting Center interactions. In: NEKULA, MAREK – SHERMAN, TAMAH – ZAWISZOVÁ, HALINA eds., *Interests and Power in Language Management*. Peter Lang, Berlin. 73–99.
- KUGLER NÓRA – TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2000. *Nyelvi fogalmak kisszótára*. Korona Kiadó, Budapest.
- LADÁNYI MÁRIA – HRENEK ÉVA szerk. 2019. *Alkalmazott nyelvészeti kisszótár*: ELTE BTK Alkalmazott nyelvészeti Tanszék – ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2009. *Nyelvművelés, nyelvtervezés, nyelvmenedzselés*. Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke, Pozsony.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2018. *Nyelvalakítás és nyelvi problémák*. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Gramma Nyelvi Iroda, Somorja.
- LŐRINCZE LAJOS 1980. *Emberközpontú nyelvművelés*. Magvető Kiadó, Budapest.
- LUDÁNYI ZSÓFIA 2019. *Szabályok, normák, nyelvszokás. Tanulmányok a köznyelvi és szaknyelvi helyesírás és nyelvalakítás köréből*. Linceum Kiadó, Eger.
- LUDÁNYI ZSÓFIA 2020. Nyelvi menedzselés és nyelvi tanácsadás. Helyzetkép, lehetőségek, feladatok. *Magyar Nyelvőr* 144: 318–345. <https://doi.org/10.38143/nyr.2020.3.318>
- LUDÁNYI ZSÓFIA – DOMONKOSI ÁGNES – KOCSIS ÁGNES – JAKAB DOROTTYA 2022. A nyelvi menedzselés szemlélete és a nyelvi tanácsadás. In: DEME ANDREA – KUNA ÁGNES szerk., *Nyelvészeti alkalmazások*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 73–108.
- MACGEORGE, ERINA L. – VAN SWOL, LYN M. 2018. Advice Across Disciplines and Contexts. In: MACGEORGE, ERINA L. – VAN SWOL, LYN M. eds., *The Oxford Handbook of Advice*. Oxford Handbooks. Oxford University Press, New York. 3–18. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190630188.013.1>
- MINYA KÁROLY 2005. *Rendszerváltás – normaváltás. A magyar nyelvművelés története, elvei és vitái 1989-től napjainkig*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 45. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- NAGY L. JÁNOS 1998. Nyelvművelés és kreativitás. In: SÁNDOR KLÁRA szerk., *Nyelvi változó – nyelvi változás. A 9. Élőnyelvi Konferencia (Szeged, 1996. augusztus 22–24. előadásai)*. JGYF Kiadó, Szeged. 235–238.
- NEKVAPIL, JIŘÍ 2009. The integrative potential of Language Management Theory. In: NEKVAPIL, JIŘÍ – SHERMAN, TAMAH eds., *Language management in contact situations. Perspectives from three continents*. Peter Lang, Frankfurt am Main.

- NÉMETH G. BÉLA 1960. A századvégi Nyelvőr-vitákhoz. In: PAIS DEZSŐ szerk., *Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 227–261.
- NyKk. = *Nyelvművelő kézikönyv* 1–2. Szerk. GRÉTSY LÁSZLÓ – KOVALOVSKY MIKLÓS. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980–1985.
- PORKOLÁB ÁDÁM – FEKETE TAMÁS 2021. *Angol–magyar nyelvészeti szakszótár*. Szerzői kiadás, Pécs.
- PÖLCZ ÁDÁM 2021. *A nyelvművelés retorikai gyökerei*. Interkulturális Kutatások Kft., Budapest.
- SÁNDOR KLÁRA 2006. Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés. In: KIEFER FERENC főszerk., *Magyar nyelv*. Akadémiai Kézikönyvek. Akadémiai Kiadó, Budapest. 958–995.
- SEARLE, JOHN R. 2009. *Beszédaktusok*. Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet – Gondolat Kiadó, Budapest.
- SZEPESY GYULA 1986. *Nyelvi babonák*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- TÁTRAI SZILÁRD 2017. A beszédaktus. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR főszerk., *Nyelvtan*. A magyar nyelv kézikönyvtára 4. Osiris Kiadó, Budapest. 1008–1022.
- TAULL, VALTER 1974. The Theory of Language Planning. In: FISCHMAN, JOSHUA A. ed., *Advances in Language Planning*. Mouton, The Hague. 49–67. <https://doi.org/10.1515/9783111583600.49>
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1998. Lehetőségek és kötelességek a magyar nyelvi tervezésben. In: TOLCSVAI NAGY szerk. 1998: 253–264.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk. 1998. *Nyelvi tervezés. Tanulmánygyűjtemény*. Universitas Kiadó, Budapest.
- VESZELSZKI AGNES 2022. A tudományos influencerektől a deepfake-ig. A legújabb tudománykommunikációs lehetőségek. *Filológia* 13: 27–39.
- C. VLADÁR ZSUZSA 2016. *A korai magyar grammatikák*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 191. Tinta Kiadó, Budapest.
- W1 = A magyar mint tudományos nyelv – akadémiai vitafórum. https://mta.hu/mta_hirei/a-magyar-mint-tudomanyos-nyelv-akademiai-vitaforum-indul-113325 (2023. 11. 15.)
- W2 = Az I. Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának állásfoglalása az anyanyelvi nevelés jelentőségéről. https://mta.hu/mta_hirei/az-i-nyelv-es-irodalomtudomanyok-osztalyanak-allasfoglalasa-az-anyanyelvi-neveles-jelentosegerol-113774 (2024. 06. 21.)
- ZIMÁNYI ÁRPÁD 2011. Nyelvművelés, nyelvkultúra. In: BALÁZS GÉZA szerk., *Nyelvészetről mindenkinek. 77 nyelvészeti összefoglaló*. Inter, Budapest. 253–256.

Terminological problems of ‘nyelvművelés’ [language cultivation]

The wide-spread criticism of ‘nyelvművelés’ is partly due to certain terminological ambiguities: ‘nyelvművelés’ is both a common word and a technical term – and the latter is defined by many people in many different ways. Furthermore, there is no full-fledged equivalent for it in foreign languages. What do we mean by ‘nyelvművelés’ at the end of the first quarter of the 21st century? The study attempts to clarify the contradictions by listing and analysing the various definitions of language cultivation. Finally, it urges the retention of the term ‘nyelvművelés’ and the renewal of the concept denoted by it in terms of content and approach.

Keywords: ‘nyelvművelés’ [language cultivation], terminology, common word, term, definition.

BLANKÓ MIKLÓS
Nemzeti Köszolgálati Egyetem
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem